

بازگشت اسلام‌گرایان سومالی و چالش‌های فرارو

بازگشت مجدد شیخ شریف احمد رهبر پیشین محاکم شرعی به سومالی و انتخاب وی به عنوان رئیس جمهور این کشور بحران زده از جمله تحولات مهم ماه‌های اخیر است که گفتار زیر به بررسی ابعاد و پیامدهای آن می‌پردازد:

شیخ شریف احمد، محصول تفاهم دوباره

شیخ شریف احمد که ریاست ائتلاف برای آزادسازی مجدد سومالی (ARS) و ریاست اتحاد محاکم اسلامی این کشور را عهده دار بوده است، در دور دوم انتخابات ریاست جمهوری سومالی که در تاریخ ۳۱ ژانویه ۲۰۰۹ نتایج آن اعلام شد، توانست ۲۹۳ رأی نمایندگان پارلمان را برای پیروزی در انتخابات کسب کند. رئیس جمهوری جدید سومالی که مدت کوتاهی بر موگادیشو پایتخت و مناطق عمده‌ای از جنوب این کشور در سال ۲۰۰۶ یعنی پیش از برکنار شدن توسط نیروهای ارتش اتیوپی حکومت می‌کرد، توانست در این انتخابات، ماسلاح محمد زیاد، فرزند محمد زیاد باره رئیس جمهوری پیشین سومالی را شکست دهد.

نور عدی، رقیب اصلی شیخ احمد که مقام نخست وزیری سومالی را عهده دار بود، در دور اول این انتخابات از رقابت کنار کشید. شیخ احمد پس از پیروزی در انتخابات اعلام کرد که دولت فراگیری را تشکیل خواهد

داد. او تمامی گروه‌های مسلح در این کشور جنگ زده شاخ آفریقا را به پذیرش تلاش‌ها برای آشتی ملی که توسط سازمان ملل حمایت می‌شود، فرا خواند.

شیخ احمد در زمان پذیرش مقام ریاست جمهوری طی سخنان کوتاهی گفت که قصد دارد دست خود را به سمت دولت انتقالی سابق و الشباب - یکی از شاخه‌های اتحاد محاکم اسلامی سومالی - دراز کند و در ادامه افزود: بزودی دولتی به نمایندگی از مردم سومالی تشکیل خواهد داد. ما با کشورهای شرق آفریقا در صلح به سر خواهیم برد و خواستار همکاری با آنان هستیم. شیخ شریف احمد همچنین گفت: دستانم را به سوی تمامی گروه‌های مسلح سومالی که همچنان با این روند (سیاسی) مخالفت می‌کنند، دراز می‌کنم و آنان را دعوت می‌کنم که به ما ملحق شوند. براساس قانون اساسی رئیس جمهوری جدید سومالی باید حداکثر سی روز پس از کناره‌گیری رئیس جمهوری سابق از سوی پارلمان انتخاب شود. (گفتنی است عبداللهی یوسف که از سوی جامعه بین‌الملل به

عنوان مانعی برای صلح در سومالی معرفی می‌شد، در روز ۲۹ دسامبر سال ۲۰۰۹ پس از ۴ سال ریاست جمهوری از مقام خود استعفا داد).

شیخ شریف احمد کیست؟

شیخ شریف احمد متولد ۲۵ ژوئیه ۱۹۶۴ در یکی از روستاهای منطقه "مهدای علیا" سومالی است. شیخ احمد از خانواده صوفی وابسته به قبیله آبگال است. دوران دبیرستان را در مرکز آموزشی شیخ صوفی وابسته به دانشگاه الازهر گذرانده است و به دو زبان عربی و انگلیسی تسلط کامل دارد. شیخ احمد که شیخ شریف احمد نیز خوانده می‌شود، پس از سپری کردن دوران دبیرستان برای اخذ مدرک حقوق و شریعت اسلامی به دانشگاه کردوان سودان رفت و تحصیلات خود را با سفر به طرابلس لیبی و تحصیل در دانشگاه المفتوحه آن کشور تکمیل نمود.

شیخ شریف احمد پس از بازگشت به سومالی به عنوان معلم در دبیرستان جوبا مشغول به تدریس شد. در زمان تدریس شیخ شریف احمد، یکی از دانش آموزان وی توسط یک گروه مسلح ربوده شد. فقر شدید خانواده دانش آموز ربوده شده، شریف احمد را واداشت که برای نجات وی و جلوگیری از تکرار حوادث مشابه دست به اقدامی مؤثر بزند و همین مسأله مقدمه‌ای برای تأسیس اولین محکمه شرعی شد که در گام نخست، شیخ شریف احمد به ریاست آن برگزیده شد.

حمایت چارچوب قبیله‌ای سومالی از تأسیس این محاکم و کاهش نسبی آمار قتل و غارت و تجاوز توسط گروه‌های خودسر و پراکنده، باعث گسترش محاکم شرعی در سومالی شد. شیخ احمد در توسعه محاکم شرعی، علاوه بر رؤسای قبایل از حمایت افراد با نفوذ و قابل احترامی چون شیخ حسن زاهر و عدن حاشی بهره‌مند شد

و از آنجایی که نام فرد اخیر در فهرست افراد تحت تعقیب ایالات متحده قرار داشت از همان ابتدا رویکرد خصمانه بین‌المللی علیه شیخ احمد و یارانش ایجاد گردید.

موفقیت محاکم شرعی در کاستن از جرم و جنایت، به مرور این محاکم را به صرافت مبارزه با فرماندهان نظامی انداخت که در سایه ضعف حکومت مرکزی دست به اقدامات تجاوزگرایانه می‌زدند. این مبارزات به جایی رسید که در ماه مه ۲۰۰۶ موگادیشو عرصه درگیری‌های خونین میان نیروهای وابسته به محاکم شرعی و فرماندهان نظامی وابسته به دولت انتقالی این کشور شد. در تاریخ پنجم ژوئیه ۲۰۰۶ اتحادیه محاکم اسلامی موفق شد با شکست نیروهای عبداللهی یوسف، رئیس دولت انتقالی سومالی، موگادیشو را به طور کامل در اختیار بگیرد، هرچند اتحادیه محاکم اسلامی در این مدت موفق به تصرف شهر بیدوا، مقر اصلی دولت انتقالی سومالی، نشد.

پس از تصرف موگادیشو، شیخ احمد برای آنکه به ایالات متحده اطمینان دهد که جنبش تحت رهبری وی جنبشی تروریستی نیست در همان ابتدای پیروزی اعلام کرد که اقدام نیروهای تحت امر وی، یک انقلاب مردمی است و مردم سومالی قصد دارند به ۱۶ سال قتل و کشتار و ناامنی پایان دهند با این حال موفقیت‌های نظامی اسلام‌گرایان باعث ابراز نگرانی از سوی برخی از کشورهای منطقه و سایر کشورهای شده بود زیرا به زعم آنان، اتحادیه محاکم اسلامی با شبکه القاعده ارتباط نزدیکی داشت.

پیروزی نیروهای اسلام‌گرا چندان دوام نیافت زیرا ۶ ماه بعد نیروهای دولت انتقالی با حمایت نیروهای ارتش ایتیوپی در جنگ جلیب، موفق به شکست نیروهای اتحادیه محاکم شرعی و دستگیری بسیاری از رهبران آن شدند.

پس از شکست نیروهای اتحادیه محاکم اسلامی بسیاری از رهبران آن به اریتره- دشمن سنتی اتیوپی- گریختند و شیخ احمد نیز ترجیح داد به کنیا بگریزد اما خیلی زود توسط نیروهای امنیتی دولت کنیا دستگیر و زندانی شد. پیشروی نیروهای دولت انتقالی و واحدهای ارتش اتیوپی با استقبال کشورهای غربی از جمله ایالات متحده و همچنین بسیاری از کشورهای آفریقایی مواجه شد زیرا از نظر آنان دولت مشروع سومالی، دولت انتقالی بود.

پس از مدتی اتحادیه محاکم شرعی ادعا کرد که دلیل خروج از پایتخت و ادامه جنگ در جلیب جلوگیری از بمباران سنگین این شهر توسط نیروهای اتیوپی بوده است. پس از شکست نیروهای اتحادیه محاکم اسلامی، قطر که ریاست دوره‌ای شورای امنیت را بر عهده داشت، تلاش کرد تا تمام نیروهای خارجی، از جمله ارتش اتیوپی، از سومالی خارج شوند. در تهران، سخنگوی وزارت خارجه با صدور بیانیه‌ای از نبرد بین اسلام‌گرایان و نیروهای مشترک دولتی و اتیوپی ابراز تأسف کرد و خواستار توقف جنگ و مذاکره برای خاتمه بحران شد. شورای امنیت سازمان ملل متحد نیز در ۲۷ دسامبر، برای بررسی شرایط سومالی و تلاش به منظور برقراری آتش بس در جنگ جاری تشکیل جلسه داد اما اعضای شورا در مورد نحوه اجرای این خواست به توافق نرسیدند.

آمریکا معامله پای پای را می‌پذیرد

در فوریه ۲۰۰۷ مقامات کنیا در چارچوب توافق پنهانی با مایکل رانبرگر نماینده ایالات متحده، شیخ احمد را در ازای آزادی ۱۵ سرباز آمریکایی به نیروهای اتحادیه محاکم اسلامی تحویل داد. این سربازان طی درگیری در منطقه راس کامبونی در جنوب سومالی به اسارت نیروهای محاکم شرعی درآمده بودند.

شیخ شریف احمد، پس از آزادی در ۸ فوریه ۲۰۰۷ راهی یمن شد و در آنجا به دیگر دوستان فراری خود پیوست و این همه درحالی بود که دیگر هم‌زمان سابق وی که در اسمره پایتخت اریتره، گردهم آمده بودند وی را به خیانت به جنبش و برقراری روابط مشکوک با آمریکا متهم می‌کردند، بنابراین شیخ شریف احمد، صلاح کار را در آن دید تا طی بیانیه‌ای جدایی خود را از شیخ حسن اویس رهبر شاخه اریتره اتحادیه محاکم اسلامی، اعلام کند و از سمت ریاست اتحادیه محاکم اسلامی استعفا دهد.

شیخ شریف احمد پس از این استعفا با میانجی‌گری احمد ولد عبدالله- دیپلمات موریتانیایی که این بار نمایندگی سازمان ملل را بر عهده داشت- با نور عدی نخست‌وزیر سابق سومالی مقیم جیبوتی، پیمان اتحاد بست و ریاست اتحادیه مخالفان سومالی (تأسیس در سال ۲۰۰۸) را با حمایت آسیاس افورقی و همراهی شمار زیادی از مخالفان سومالیایی اسلام‌گرا و نیز اعضای پارلمان که همگی به دلیل اوضاع بی‌ثبات سومالی به جیبوتی گریخته بودند، برعهده گرفت.

در دسامبر گذشته، عبداللهی یوسف، رئیس دولت انتقالی سومالی، به دلیل افزایش اختلاف با نور عدی و نیز ناکامی در برقراری امنیت و ثبات در سومالی استعفا داد و چندی بعد نیز انتخابات ریاست جمهوری با شرکت ۱۴ نامزد انتخاباتی برگزار شد که در نهایت شیخ احمد شریف موفق به پشت سر گذاشتن تمامی نامزدها و تصدی مقام ریاست جمهوری سومالی شد.

بازگشت اسلام‌گرایان، بازگشت به نقطه صفر یا آغازی جدید؟

انتخاب شریف احمد به سمت ریاست جمهوری سومالی علاوه بر اهمیت منطقه‌ای، اهمیتی بین‌المللی نیز

دارد زیرا دو سال پس از سرکوبی نظام اتحادیه محاکم اسلامی سومالی (تحت حمایت مالی عربستان) توسط ایتوپی که با حمایت مستقیم ایالات متحده صورت گرفت، گروه‌های اسلام‌گرایی که ایالات متحده به‌رغم توصیه‌های مکرر اتحادیه آفریقا، آنها را به ارتباط با القاعده و گروه‌های سلفی متهم می‌کرد دوباره به صحنه بازگشته‌اند.

بازگشت اسلام‌گرایان البته دو معنای کاملاً متفاوت خواهد داشت اول آنکه می‌توان این احتمال را در نظر گرفت که بدگمانی رقبای اسلام‌گرای شیخ احمد به وی چندان بیراه نبوده است و قدرت گرفتن مجدد وی محصول تبانی ایالات متحده با حامیان مالی اتحادیه محاکم اسلامی یعنی عربستان و نیز ارائه تضمین‌های لازم از سوی شیخ احمد به آمریکایی‌ها بوده است و معنای متفاوت دیگر نیز آن است که با رد این احتمال، چنین پیش‌بینی کنیم که با بازگشت مجدد شیخ شریف احمد، باز هم فضای سیاسی و اجتماعی سومالی به وضعیت دوران پیش از دخالت ایتوپی در دسامبر ۲۰۰۶، شباهت پیدا کند (یعنی سالی که دوسوم سومالی در دست اتحادیه محاکم اسلامی بود).

شرایط انتخاب شیخ احمد چگونه فراهم شد؟

سومالی، از زمان سرکوبی اسلام‌گرایان و روی کار آمدن دولت انتقالی - مورد حمایت آمریکا و ایتوپی - تاکنون، صحنه نبرد میان گروه‌ها و جناح‌های مختلف بوده است تا آنکه رایزنی‌های دیپلماتیک مختلف سبب شد تا سرانجام زمینه پس از دوسال برای بازگشت مجدد اسلام‌گرایان فراهم شود.

از نظر تاریخی، معمولاً اسلام‌گرایان سومالی تابوی میانجی‌گرانی بوده‌اند که برای مهار درگیری‌های طایفه‌ای و قبیله‌ای سومالی وارد عمل می‌شدند و اگر چه گاهی

برای فراهم نمودن زمینه حضور آنها در کنفرانس‌ها و مذاکرات، تلاش‌هایی می‌شد اما هرگز اجازه حضور جدی به آنان داده نمی‌شد (به جز یک بار در کنفرانس ۱۹۹۱ جیبوتی که هرگز تکرار نشد).

در پاسخ به این پرسش که چرا به‌رغم شدت گرفتن منازعات، هیچ کشوری حاضر به قبول اسلام‌گرایان در کنفرانس‌ها نبود، باید گفت: دلیل عمده این مسأله آن بود که هیچ‌گاه کسی نمی‌خواست که اسلام‌گرایان را به عنوان یک نیروی سیاسی و نظامی مؤثر به رسمیت بشناسد با این وجود در آغاز سال ۲۰۰۶ زمانی که اتحادیه محاکم اسلامی، اتحادیه مبارزه با تروریسم را که سیا در ۱۸ فوریه ۲۰۰۶ برای مبارزه با اسلام‌گرایان سومالی تأسیس کرده بود، شکست داد، جامعه جهانی به شکل ضمنی این اتحادیه را به عنوان نیروی سیاسی جدی و مؤثر در تحولات سومالی به رسمیت شناخت. ۶ ماه پس از استیلای اسلام‌گرایان بر موگادیشو، ایتوپی با حمایت ایالات متحده به شکل نظامی وارد عمل شد تا نظام محاکم اسلامی را سرنگون و رهبران آن را مجبور به خروج از کشور کند.

ایتوپی در این هدف موفق شد اما درست، زمانی که رهبران محاکم سومالی دنبال مکان امنی برای بازسازی نیروهای خود بودند، اریتره رقیب و البته دشمن دیرین ایتوپی برای آنکه کشور رقیب را در باتلاقی جدید گرفتار کند به رهبران، نیروهای اتحادیه محاکم اسلامی و اعضای سابق پارلمان سومالی اجازه داد تا در این کشور اقامت کنند.

پس از اقامت نیروهای مخالف در اریتره، در سپتامبر ۲۰۰۷ اتحادیه تجدید آزادی سومالی با ریاست شیخ شریف احمد که پس از آزادی از اسارت کنیایی‌ها به یمن رفته بود، تأسیس شد و این آمادگی را یافت که معارضان

اسلام‌گرا را رهبری کند. این اقدام در واقع آغاز بازگشت سیاسی اسلام‌گرایانی بود که یک سال بعد از سرکوبی موفق به بازسازی خود شده بودند اما این موفقیت مخالفان سومالیایی و دولت اریتره دیری نپایید، زیرا یک سال پس از دوران خوش مخالفان و دولت اریتره، اختلاف میان اریتره و برخی رهبران جبهه معارض دولت انتقالی سومالی از جمله شیخ احمد، آشکار شد.

دلیل مخالفت با شیخ احمد آن بود که وی حاضر شده بود پیشنهاد سازمان ملل در مذاکره با دولت انتقالی تحت حمایت اتیوپی را بپذیرد. مخالفت اریتره با این اقدام شیخ احمد نیز وی را به ترک این کشور وادار کرد، در نتیجه وی ضمن اعلام جدایی از شاخه مخالفان مقیم اریتره به رهبری شیخ حسن طاهر جبهه مستقل اتحاد مخالفان سومالی را بنا نهاد. در جیبوتی مذاکرات اولیه میان نمایندگان حکومت انتقالی و شیخ احمد در ژوئیه ۲۰۰۸ در سطح پایین و به شکل بسیار آهسته و پرتنش جلو می‌رفت و اگرچه بارها روند گفتگوها با چالش جدی مواجه می‌شد اما تلاش‌های احمد ولد عبدالله نماینده سازمان ملل مانع توقف و یا شکست کلی مذاکرات می‌شد. در زمانی که طیف جیبوتی به رهبری شیخ شریف احمد مشغول مذاکره با دولت انتقالی بودند شیخ اویس رئیس مجلس شورای محاکم اسلامی به عنوان رهبر مخالفان طیف اریتره معرفی شد. شیخ اویس بلافاصله پس از تصدی ریاست طیف متبوع خود، هرگونه مذاکره با دولت انتقالی سومالی را مردود اعلام کرد و آغاز چنین مذاکراتی را منوط به پیش شرط خروج نیروهای اتیوپیایی از سومالی دانست.

اختلاف سیاسی، توافق نظامی

اگرچه بر سر مذاکره با دولت انتقالی سومالی میان دو شاخه مخالف اسمره و جیبوتی اختلاف جدی وجود

داشت اما این اختلافات در بخش سیاسی متوقف ماند و رهبران دو جناح مانع از تسری آن به اقدامات نظامی مشترکی شدند که علیه دولت انتقالی و اشغالگران اتیوپیایی صورت می‌گرفت. در نتیجه، سومالی از نیمه دوم سال گذشته، شاهد پیروزی‌های چشمگیر نیروهای مخالف علیه نیروهای اتیوپیایی و دولت انتقالی سومالی بود و این امر باعث جدی گرفته شدن آنان از سوی جامعه جهانی می‌شد.

نیروهای مخالف سرانجام در دسامبر ۲۰۰۶ موگادیشو را به تصرف خود در آوردند، نیروهای اتیوپیایی را مجبور به خروج از بخش‌های عمده کشور کردند و شهر بایدوا (۲۴۰ کیلومتری موگادیشو) نیز به دست گروه الشباب - وابسته به جبهه مخالفان دولت انتقالی - افتاد. پیروزی‌های نظامی و ممتد مخالفان باعث شد که سرانجام دولت انتقالی که تنها یک سوم کشور را در اختیار داشت، با پیشنهاد سازمان ملل مبنی بر واگذاری نصف کرسی‌های پارلمان به مخالفان موافقت کند. در پی توافق دولت با مخالفان، تفرقه پیشین به مرور رنگ باخت زیرا مخالفان دریافته بودند که در شرایط کنونی شانس موفقیت عنصر اسلام‌گرایی چون شیخ احمد شریف برای تصدی مقام ریاست جمهوری بیش از گذشته است و در صورت حمایت قاطع از وی حتی می‌توان به همراهی نمایندگان همراه با دولت نیز امید فراوان بست.

قبول پیشنهاد سازمان ملل از سوی مخالفان و همچنین مذاکره با دولت انتقالی، منطق مستحکم دیگری نیز داشت و آن اینکه مخالفان می‌دانستند که با در نظر داشتن بافت قبیله‌ای سومالی، در صورت تصدی نیمی از کرسی‌های مجلس - حتی در صورت عدم موفقیت شیخ احمد در انتخابات - باز هم می‌توان از اهرم‌های فشار علیه اقدامات دولت استفاده کرد.

اکنون شیخ شریف احمد به عنوان نماد موفقیت اسلام‌گرایان، پس از یک تجربه طاقت فرسا دوباره به قدرت رسیده است اما نباید فراموش کرد که کار برای اسلام‌گرایان به پایان نرسیده و سه چالش عمده بر سر راه آنان وجود دارد که این چالش‌ها را می‌توان در این موارد خلاصه کرد:

۱. بروز درگیری‌های داخلی

جنگ با اشغالگران مسیحی اتیوپیایی و دولت دست‌نشانده آنان برای اسلام‌گرایان، منطق محکم دینی و سیاسی داشته است و مبارزان مسلمان در این راه با قاطعیتی تمام عمل می‌کردند اما اکنون در عین تصدی قدرت توسط یک فرد اسلام‌گرا همچنان پاره‌ای از اختلافات دوران انشعاب مخالفان - در دوجبهه‌اریتره و جیبوتی - وجود دارد و برخی از فرماندهان و شخصیت‌های مذهبی با ایراد سخنان تند علیه برخی دیگر و یا توجیه تئوریک اینکه می‌توان علیه مسلمانان خائن به امت اسلامی، دست به سلاح برد، احتمال بروز درگیری‌های داخلی را قوت می‌بخشند بنابراین می‌توان گفت بروز اختلافات داخلی میان گروه‌های اسلام‌گرا از جدی‌ترین چالش‌هایی است که می‌تواند آینده آنان را به شکل جدی دچار مخاطره کند.

۲. بافت قبیله‌ای سومالی

ساختار و مناسبت‌های سیاسی در سومالی مبتنی بر نظام قبیله‌ای است و در نتیجه این قبایل هستند که رویکرد اصلی احزاب و سیاستمداران را مشخص می‌کنند چنانچه در گذشته بسیاری از احزابی که عنوانی ملی را نیز یدک می‌کشیدند صرفاً به دلیل اختلاف برون‌حزبی، رؤسای قبایل، به عنوان عناصر اصلی احزاب، فروپاشیده‌اند، در نتیجه می‌توان چنین نتیجه‌گیری کرد که

صرف عنوان اسلام‌گرایی نمی‌تواند به عنوان صفتی علی‌الاطلاق تضمین‌کننده یکپارچگی عناصر و گروه‌های اسلام‌گرا باشد و اختلافات ریشه‌ای موجود میان قبایل گاه این امکان را ایجاد می‌کند که خارج از چارچوب اسلام‌گرایی شاهد درگیری و نزاع خونین میان گروه‌های اسلام‌گرا باشیم. (در این راستا می‌توانیم نیست به این مسأله اشاره داشته باشیم که قبیله هویا از قبایل بسیار مهم و تأثیرگذار ساکن در موگادیشو است که در دوران ریاست ۲۱ ساله زیاد باره به شدت از مناصب دولتی دور نگاه داشته می‌شد و به همین دلیل نقش عمده‌ای را در سقوط وی در سال ۱۹۹۱ ایفا کرد. این قبیله اکنون در توزیع قدرت اسلام‌گرایان به شکل جدی مد نظر قرار نگرفته و این مسأله با منطق عضویت آنان در گروه‌های اسلام‌گرا - و نه محاسبات قبیله‌ای - تضمین‌کننده عدم تکرار خطرات گذشته نیست).

۳. برجسب اسلام‌گرایی

اگرچه پاره‌ای گمانه‌زنی‌ها خبر از توافق ایالات متحده با روی کارآمدن شیخ احمد شریف می‌دهد اما نباید از یاد برد که بخش عمده‌ای از موفقیت وی به دلیل همراهی عناصر اسلام‌گرایی است که ممکن است در آینده، ملاحظات سیاسی وی را چندان در نظر نگیرند و سبب بروز حساسیت‌های ضد تروریستی جامعه بین‌المللی گردند. این مسأله در کنار خطر دائمی حضور نیروهای اتیوپیایی که هنوز به طور کامل از سومالی خارج نشده‌اند و به شکل سنتی از همراهی ایالات متحده، اسرائیل و غرب برخوردارند می‌تواند به عنوان دیگر چالش مهم و قابل تأملی در نظر گرفته شود که ثبات نسبی سومالی و دولت جدید این کشور را با خطر جدی مواجه می‌کند.

سعید آقا علیخانی

مرکز مطالعات آفریقا